

نخل و نخل‌گردانی در استان یزد

مهديه جمشیدی گوهرریزی*

چکیده

مراسم ماه محرم در شمار گسترده‌ترین، پرشکوه‌ترین و مردمی‌ترین آیین‌های مرسوم ایران و حوزه فرهنگ ایرانی است. به همین دلیل، از عناصر عمده تحکیم وحدت، وفاق مذهبی و ملی در ایران و همبستگی فرهنگی در میان کشورهای منطقه است. این مراسم، اگرچه دارای مضمون واحدی است، اما به تبع اختلاف اقلیم و حوزه‌های فرهنگی، دارای نمودهای گوناگون است. این نمودها از جمله جاذبه‌های آن به شمار می‌رود. بنابراین، شناخت و همبستگی ارزش‌های نهفته در سوگواری‌های عاشورایی، و جایگاه عظیم فرهنگی آن از اهمیت خاصی برخوردار است. نخل‌گردانی از جمله مراسم مرسوم در محرم است که به معنای تشییع پیکر پاک سرور شهیدان در روز عاشورا در هر سال برگزار می‌گردد. به نظر می‌رسد، عمومیت این مراسم در سراسر ایران از سایر رسوم و نشانه‌ها بیشتر است. با توجه به مشاهدات در اغلب نقاط ایران، می‌توان گفت که مردم اغلب نقاط ایران یا نخل دارند و یا آن را می‌شناسند. این رسم پرش‌های زیادی را در بین پژوهشگران برانگیخته و متأسفانه تاکنون در مورد آن پژوهشی صورت نگرفته است. این نوشتار تلاش دارد با استفاده از روش پژوهش کیفی از نوع میدانی (مردم‌نگاری)، به کمک تکنیک مصاحبه و مشاهده به مطالعه مراسم نخل و نخل‌گردانی در محرم پرداخته و ضمن بیان باورها و نذورات این مراسم آیینی، به تبیین کارکردهای فرهنگی و اجتماعی آن پردازد.

کلیدواژه‌ها: نخل، نخل‌آرایی، همبستگی اجتماعی، نخل‌بندی، حیثیت اجتماعی، نذر.

مقدمه

است. به این ترتیب، بر محور بینش و جهان‌بینی مردمان این سرزمین، مراسم ماه محرم، جلوه‌گاه ملموس نبرد نور و ظلمت و نماد ستیز داد و بیداد شده، و رویارویی حق و باطل را در نمونه شکوهمند عاشورای کربلا به نمایش گذاشته است.

محرم یادآور بزرگ‌ترین ارزش‌های اسلامی و بشری چون ایثار، وفاداری، شهامت، صبر و دلیری است. مراسم ماه محرم در شمار گسترده‌ترین، پرشکوه‌ترین و مردمی‌ترین آیین‌های مرسوم ایران و کشورهای شیعه‌نشین، بخصوص در جامعه اسلامی ایران و از جمله عناصر مهم تحکیم وحدت و وفاق مذهبی و ملی در ایران و همبستگی فرهنگی در میان کشورهای منطقه است. بنابراین، شناخت و همبستگی ارزش‌های نهفته در سوگواری‌های عاشورایی، و جایگاه عظیم فرهنگی آن، از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است. نخل‌گردانی نیز از جمله مراسم معمول محرم است.

این مقاله به کمک روش پژوهشی کیفی از نوع میدانی در یزد، در پی پاسخ به این سؤال‌ها است که وجه تسمیه نخل چیست؟ رسم نخل‌گردانی چه معنا و مفهومی دارد؟ و از چه کارکردهای فرهنگی و اجتماعی در بین مردم برخوردار می‌باشد؟

نخل چیست؟

«نخل»، یک اسکلت چوبی اتاق ماندنی است که در ایام عزاداری دهه اول محرم و در آستانه روز عاشورا به وسیله پارچه‌های الوان، آینه، چراغ، شیشه‌های رنگی، چوب، فلز و امثال آن تزیین می‌شود. در این مراسم، آن را از مکانی به مکان اصلی اجرای مراسم عزاداری حمل می‌کنند. این حمل، همراه با عزاداری و نوحه‌خوانی و

نهضت عاشورا یک حرکت انقلابی است؛ حرکتی که فرزند متقی، رشید و آگاه پیامبر ﷺ، در راه زنده کردن قرآن و احیای ارزش‌های فراموش شده اسلام آن را به وجود آورد. این حرکت، نخست با درخواست فراوان جمع بسیاری از مسلمانان آگاه، متعهد و مبارزان با سابقه آغاز گشت و پس از حوادثی که پیش آمد، و بعد از تذکرات بسیار و سخنرانی‌های فراوانی که در جهت بیدار کردن وجدان‌های خفته سپاه اموی کوفه و شام صورت گرفت. به دنبال نپذیرفتن سخن حق و عدل آن حضرت، کار به درگیری و جنگ کشید. در این هنگام، امام حسین علیه السلام و یاران او، با کمال شهامت و آزادگی، استقامت و فداکاری، در دفاعی مقدس از مرزهای دین توحید و عدل، با ایمانی ژرف و حماسه‌آفرینی‌هایی شگرف، به آستان شهادت سر نهادند و در راه بقای دین خدا جان خویش را هدیه کردند. و تجلی آیین محمدی را جاودان ساختند. بدین‌گونه، عاشورا یک نشان بزرگ افتخار است که تاریخ آن را به سینه اسلام آویخته است. و یک مشعل جاوید هدایت است که تاریخ آن را بر سر راه فرزندان اسلام قرار داده است. این فرزندان اسلام در همه سرزمین‌های اسلامی و در همه زمان‌ها هستند، که باید آن را زنده و پاس بدارند و مراسم عاشورا را با یادکرد، همواره اهداف والای آن را احیا نمایند و از مکتب انسان‌ساز و مجاهد‌پرور عاشورا پیوسته بهره‌مند گردند.

مراسم ماه محرم، که از دل فرهنگ مبارز تشیع برخاسته است، در حوزه فرهنگ ایرانی در ابعاد زمان و مکان، صورت‌های گوناگون و جلوه‌های نمایان و مشخص، پیدا کرده است. جریان سرخ عاشورا در رگ و پی سنت‌های کهن نیز نشسته و همه آن ارزش‌هایی را که شایسته تداوم در جریان فرهنگ بود، با خود همراه کرده

نخل بسیار زیاد است. نخل در مناطق مختلف از نظر بزرگی متفاوت است، اما به هر حال حمل آن به نیروی چند ده مرد قوی نیاز دارد.

واژه «نخل»، هم به «اسکلت عریانِ چوبی نخل» و هم به «حالت تزیین شده و پوشیده نخل» اطلاق می‌شود. اما در این دو حالت، بار معنایی و فرهنگی آن متفاوت است. تزیین و آرایش نخل، به «نخل بستن» تعبیر می‌شود. نخل بستن را چنین تعبیر کرده‌اند: «نخل محرم یا نخل عزا یا نخل تابوت را تزیین کردن و آراستن، نخل کسی را بستن، نخل عزای کسی را بستن»، متصدی بستن نخل را «نخل‌بند» می‌گویند. چنان‌که از نخل‌بند به «آراینده کاهوگ حسین علیه السلام» تعبیر شده است.^(۳) شاهد این معنا در ادبیات فارسی، این بیت از اشعار کلیم کاشانی است که می‌گوید:

خار مژگان را به چشم کم مبین دیگر کلیم

چار موسم از گلشن نخل شهیدان بسته‌ایم
باور بیشتر مردم چنین است که نخل نمادی از تابوت امام حسین علیه السلام است. امروزه هم در بعضی مناطق مانند بخش‌هایی از خوزستان، گاهی برای مرده جوان، تابوت را شبیه به نخل می‌سازند.^(۴)

هنوز هم در ایران، به ویژه در بعضی از مناطق، تابوت افراد بزرگ و مشهور و صاحب‌نام همچون مراجع تقلید و علما و روحانیان بزرگ را به شکل تابوت بسیار بزرگ و تقریباً شبیه نخل می‌سازند و سقف آن به صورت یک خط شکسته است.^(۵)

مورفولوژی نخل

نخل‌ها عموماً از چوب محکم و سنگین ساخته شده‌اند و در ساخت آنها عمدتاً چوب درخت تبریزی، بلوط، گردو، و در سال‌های اخیر، چوب روسی به کار رفته است. اتصالات آن از میخ پرچ بود که به شیوه آهنگری سنتی و

شور و شیون است. به عبارت دیگر، نخل «حجله ماندی است که از چوب می‌سازند و با انواع شال‌های ابریشمین رنگارنگ و پارچه‌های قیمتی، آینه و چراغ و غیره آرایش می‌دهند و به گل و سبزه می‌آیند و در روز عاشورا آن را به محلی که مراسم روضه‌خوانی و تعزیه برپاست می‌برند».^(۱)

نخل را یک شبیه‌سازی به تابوت می‌دانند. در باب نامیدن این شیء بدین نام باید گفت: ظاهراً اشکال قدیمی نخل بدین صورت بوده که از چوب و برگ درخت خرما ساخته می‌شده است. نخل در زبان فارسی به معنای درخت خرما، چوب، نوعی از زیورآلات و قد و قامت آمده است. در لغت‌نامه آمده است که نخل یعنی تابوت بزرگ و بلندی که بر آن خنجر، شمشیر و پارچه‌های قیمتی و آینه‌ها بسته است و روز عاشورا را به عنوان تابوت امام حسین علیه السلام حرکت داده می‌شود و چون شبیه درخت خرما ساخته می‌شود، نخل گفته است. در بیانی دیگر، «نخل، کاهوگ حسین علیه السلام که در سوگواری حسین بن علی پیشاپیش گروه سوگواران و سینه زنان می‌برند».^(۲) گرچه در بعضی مناطق چیزی شبیه به نخل، در اندازه کوچک، که به گهواره کودک شبیه است، می‌سازند و آن را در مراسم سوگواری حمل می‌کنند، اما این به هیچ وجه نخل محسوب نمی‌شود، بلکه پدیده‌ای متأخر است که شاید به نوعی، الهام گرفته از نخل باشد که آن را به نام «گهواره علی اصغر» می‌نامند. این در حالی است که «نخل» را نماد تابوت امام حسین علیه السلام می‌دانند.

از ویژگی‌های نخل، بزرگی و حجم و سنگینی وزن آن است. بزرگی و سنگینی این نخل‌ها چنان است که چند صد مرد قوی باید تا آن را از زمین بر دارند و بر دوش گیرند و حمل کنند. گرچه این گفته به نظر اغراق‌آمیز می‌آید، اما به هر حال معنای آن این است که حجم و وزن

چوب‌های طولی می‌باشد. البته این نظم، مطلق نیست و در بعضی مناطق به شکل‌های متفاوت دیده می‌شود. به عنوان مثال، در منطقه کاشان نخلی وجود دارد که مورفولوژی آن دقیقاً بر عکس این نظم است و این تفاوت‌ها بیشتر به دلیل این است که در مناطقی، مسیر عبور نخل صعب‌العبور است و متناسب با آن نخل را می‌سازند. در مجموع، بیشتر نخل‌های موجود در منطقه حاشیه کویر به سه شکل دیده می‌شود: دوازده پایه، هجده پایه و بیست و چهار پایه. نخل‌های دوازده پایه و هجده پایه بر روی چهار ستون بر زمین استقرار دارند و نخل بیست و چهار پایه بر روی شش ستون مستقر است که چهار پای آن را در چهار رأس مستطیل و دو پای آن در میان اضلاع طولی واقع شده‌اند.^(۸)

اسکلت نخل شبیه به یک اتاق مشبک است. همواره ارتفاع قسمت جلوی این اتاق بیش از دیواره عقبی آن است. در نتیجه، سقف اتاق از جلو به عقب، به طرف پایین، شیبدار است. قسمت بالای دیواره‌های جلویی و عقبی نخل، معمولاً به شکل کمان یا به شکل زوایه می‌باشد. فاصله سطح قاعده نخل تا زمین، چهل تا پنجاه سانتیمتر است. این فاصله به اندازه‌ای است که هنگام بلند کردن نخل از زمین، کمترین فشار به افراد وارد می‌شود. ارتفاع دیواره جلویی نخل ۲/۵ تا ۳/۵ متر می‌باشد. فاصله پایه‌های دستگیره‌ای از هم، به اندازه‌ای است که چند نفر لابه‌لای آنها می‌توانند قرار گیرند و هر پایه را دو تا چهار نفر به دست می‌گیرند.^(۹)

مورفولوژی نخل در یزد

فرم نخل به مهارت و ممارست استادکارهای نجار بستگی دارد. ساختمان نخل به کوچکی یا بزرگی سفارش و نوع چوب آن مربوط است. معمولاً پایه نخل از تنه درخت

به نام «گل میخ» ساخته می‌شده است، به گونه‌ای که این چوب‌ها، که با اشکال کشویی نر و ماده و به هم وصل می‌گردند، با گل میخ، محکم و پرچ می‌شوند. پرچ‌ها در اتصالات بزرگ، بسیار درشت هستند که یادگاری از آهنگری سنتی محسوب می‌شود. وزن آنها گاه تا یک کیلوگرم می‌رسد. در ناحیه اتصالات نازک‌تر، پرچ‌ها شبیه میخ‌های امروزی و نسبتاً ظریف هستند.^(۶)

مردمان منطقه‌ای که دارای نخل بودند، همواره نسبت به ساختن نخل جدید اکراه داشتند و فقط زمانی به این کار مبادرت می‌کردند که نخل قدیمی یا بر اثر حادثه‌ای چون آتش‌سوزی از بین رفته و یا در اثر استفاده طولانی و استهلاک شدید، بسیار فرسوده و غیرقابل تعمیر می‌شد. در چنین مواردی، در ساخت نخل از فناوری‌های جدید، که معمولاً از چوب روسی است و برای اتصالات آن از پیچ و مهره و واشرهای فلزی استفاده می‌شود. چوب این نخل‌های جدید، که معمولاً با دستگاه‌های درودگری مدرن آماده می‌شود، بسیار شکیل و خوش‌تراش می‌باشد. وزن نخل‌ها در حالت عریان، به ۲۰۰ تا ۴۰۰ کیلوگرم و در حالت آراسته و بسته شده، به ۳۰۰ تا ۵۰۰ کیلوگرم می‌رسد. حجم آنها بین ۱۲ تا ۲۴ مترمکعب است.^(۷)

قاعده نخل متشکل از تعدادی الوار چوب گرد، و در نخل‌های متأخر، چهارگوش می‌باشد که نسبت به هم با زوایه قائمه به صورت متقاطع قرار گرفته‌اند. اینها به صورت یک قاعده مشبک درآمده و در چهار ضلع آن دسته‌هایی وجود دارد که در واقع، دو سر همان الوارهای چوبی هستند که قدری تراش داده شده‌اند تا بتوان آنها را با دست گرفت و از جا بلند کرد. تعداد چوب‌هایی که در طول قاعده قرار گرفته‌اند، از دو تا چهار و تعداد چوب‌هایی که در عرض قرار گرفته‌اند، از چهار تا هشت عدد می‌باشد. معمولاً چوب‌های عرضی قاعده، دو برابر

شبکه‌دار بودن نخل

استاد مجاور در مورد شبکه‌دار بودن برگ‌های نخل می‌گوید: «اینکه نخل را مشبک می‌سازند به خاطر آن است که نخل بادخور داشته باشد. و این خود از دلایلی است که موجب می‌شود نخل عمر بیشتری داشته باشد. همچنین شبکه‌دار شدن نخل می‌تواند به دلیل سبک‌تر شدن وزن آن باشد. دیگر آنکه وجود شبکه، بستن آذین‌ها و چراغ‌ها و آئینه‌ها را به نخل سهل‌تر می‌کند.»^(۱۱)

اگر با دید تعمقی به شبکه‌ها و تردد خطوط عمودی، افقی توجه کنیم به نظر می‌رسد، بین سطوح مشبک برگ‌های نخل و سطح شبکه‌ای دیواره‌های ضریح در مرقد امامان و بزرگان دین، رابطه‌ای بصری وجود دارد. این رابطه بصری حکایت از ارتباط تنگاتنگ این دو موضوع دارد و نشانگر زنجیره اعتقادی است که لزوم به کارگیری این نوع از سطوح را در برگ‌های نخل و مرقد جدا از بعد فنی آن توجیه می‌کند. شاید بی‌مناسبت نباشد که آن را نمودی از حالت‌توسل به پنجره‌های مشبک دانست.

نخل‌بندی یا نخل‌آرایی

بر اساس مشاهدات نگارنده، نخل را در نخستین دهه محرم و بیشتر در دو سه روز پیش از تاسوعا می‌بندند. بستن و آرایش نخل یک تا چند روز طول می‌کشد. طول زمان نخل‌آرایی بستگی به کوچک و بزرگ بودن نخل، مقدار اشیاء و لوازم و زیورهای تزئینی و بالاخره نوع و شکل آذین‌بندی دارد. نخل‌های ساده و کوچک را یک روزه و نخل‌های بزرگ و پر تزئین را چند روزه و معمولاً از پنجم تا نهم محرم، سیاه‌پوش و آذین‌بندی می‌کنند. کسی که نخل را می‌بندد و تزئین می‌کند، از کارآزمودگی و مهارت بسیار فراوانی برخوردار است. این فرد را اصطلاحاً «نخل‌بند»، «نخل پیوند»، «نخل آرا» و در

گردو ساخته می‌شود که تحمل بیشتری در برابر سرما و وزن و اسکلت دارد. ساختمان نخل معمولاً از چوب درخت سپیدار یا چنار تهیه می‌شود. برای اتصال قطعات مختلف به یکدیگر، از گل میخ‌های آهنی نسبتاً درشت و محکم استفاده می‌شود. در اطراف نخل، تیر و تیرک‌های چوبی ضخیم و محکمی به طور عمودی قرار گرفته است تا مردم بتوانند به زیر آن رفته و نخل را به گردش درآورند. ضمناً چنانچه در حال حرکت دادن نخل، تعادل حاملان به هم بخورد، تیرک‌های چوبی موجب می‌شود تا نخل واژگون نشود.

ساختمان نخل از نظر فنی

استاد عباس مجاور در مورد ساختمان نخل از دید فنی می‌گوید: در خصوص اتصال برگ‌ها باید گفت: چوب‌بست داخل نخل برای کلاف کردن نردبان‌مانندی که در بین چوب‌بست‌ها وجود دارد، می‌باشد. همچنین برای آن است که کار به اصطلاح بسته باشد و اسکلت نگه داشته شود؛ یعنی نخل به خاطر اتصالاتش کمتر تکان بخورد.^(۱۰)

اشکال اطراف برگ‌های نخل هم تا اندازه‌ای قابل تأمل است. در این مورد برخی عقیده دارند در اطراف نخل ۷۲ شکل کنگره‌ای نصب شده که به یاد ۷۲ تن شهدای کربلاست. البته باید در این مورد یادآور شد که به طور کلی تعداد کنگره در همه نخل‌ها ۷۲ واحد نیست. به گفته درودگران اهل فن باید تعداد کنگره‌ها با محیط هلالی کار جور دربیاید. این کنگره‌ها، هم برای بستن پارچه مشکی، که به اطراف نخل می‌بندند مورد استفاده قرار می‌گیرد و هم برای زیبایی. همچنین باید گفت کنگره‌های اطراف همه نخل‌ها مساوی نیست.

در ابتدا آشنایی کامل با این حرفه نداشتیم. به همین دلیل، رشنه [دشنه] آن را فردی به نام سنایی از محله وقت و ساعت می‌آمد و می‌بست، آینه‌های آن را هم تا ۲ سال حاج خلیل خجسته می‌بست، آن هم، آینه‌هایی را که از مردم به عاریه می‌گرفتیم. اما امروزه همه آن وسایل برای ما مهیاست.^(۱۳)

به نظر می‌رسد، به طور کلی نخل به مثابه جنازه سیدالشهدا و نخل‌برداری به مفهوم تشییع جنازه ایشان می‌باشد و نحوه بستن نخل به این صورت است که ۳ الی ۴ روز پیش از روز عاشورا شروع به کار می‌کنند. ابتدا کمکی‌ها چوب بست نخل را طناب پیچ می‌کنند، به این دلیل که ساختمان کلی نخل از پای درنیاید و اسکلت نگه داشته شود. علاوه بر این، روی سطح نخل که چوب بست است تا آینه‌های نصب شده بر روی آن مرتب و منظم شود و پیچیدگی‌های سطح نخل را بر اثر رطوبت و گذر زمان به وجود آمده، مانع یک دست شدن ردیف آینه‌ها نشود و همه آنها به طور منظم و مرتب کنار یکدیگر قرار بگیرند.

حاج خلیل خجسته می‌گوید: «آینه‌ها را با کمک دیگران، به وسیله قیت [قید] می‌بندیم، به گونه‌ای که منظم و کنار هم قرار گرفته باشند. طرف دیگر نخل را سبر [سرو] و اطراف آن را دشنه می‌بندیم. بالاترین نقطه نخل مربوط به شمایل و سرپنجه می‌باشد و بر روی نخل وسیله‌ای به نام «شده» قرار می‌دهیم که دور تا دور آن پارچه‌هایی با رنگ‌های مختلف آویزان است.» ایشان در مورد دلایل استفاده از وسایل مذکور می‌گوید: «سبر به مثابه قد و قامت علی‌اکبر سیدالشهداست و رشنه‌ها، همان تیر و نیزه‌هایی است که بر بدنش می‌آید و آن طرفی که آینه‌ها نصب است، به مفهوم حجله‌گاه قاسم می‌باشد. در جنگ‌هایی که در زمان‌های قدیم رایج بوده، علم و

بسیاری از جاهای ایران، «بابا» یا «بابای نخل» یا «نخلی» می‌نامند. نخل‌بند را در سیاه‌پوش کردن و آذین بستن نخل، چند نفر کمک می‌کنند.

نخل‌بندان و نخل‌آریان و دستیارانشان، نخل‌های محله یا شهر خود را به قصد و نیت تبرک و تیمن می‌بندند و تزئین می‌کنند. در برخی از نقاط ایران مانند ایبانه، کار نخل‌آرایی و نگهداری اشیای تزئینی نخل، اختصاص به یک خانواده معین دارد و این فیض مقدس، نسل‌ها از پدر به پسر رسیده است. آینه و آذین‌بندی کردن نخل از چند صدسال پیش در ایران معمول بوده است.^(۱۲)

برای بستن نخل، نخست همه سطح آن را با پارچه‌های سیاه و سبز و طاق شال و ترمه می‌پوشانند. روی پوشش نخل را، بخصوص پوشش دو جبهه پیش و پس آن را، با شاخه‌های گل، شمشاد، آینه و زیورهای گوناگون آذین‌بندی می‌کنند. چند قبضه جنگ‌افزار سرد، مانند شمشیر، خنجر، دشنه، سپر و کلاه‌خود، و چند فانوس، چراغ لاله یا شمع و چند بیرق کوچک و بزرگ نیز بر روی پوشش نخل نصب می‌کنند و به آن چند شمایل از انمه می‌آویزند. گاهی روی نخل یک دستار سبز و شال کمر و ردایی به نشانه پوشاک امام می‌گذارند. برای دور کردن زخم چشم و چشم‌بد از نخل، بر آن «نظر قربانی» و «چهل بسم‌الله» می‌آویزند. زنگی هم از سقف آن آویزان می‌کنند. به هنگام حمل نخل زنگ را به صدا درمی‌آوردند تا نخل‌کشان و افراد دسته با شنیدن صدای زنگ صلوات بفرستند.

از اصغر حلاج‌زاده، یکی از نخل‌بندان یزدی در مورد نخل‌آرایی، یا به قول خودشان بستن نخل محله «شاه‌ابوالقاسم» سؤال می‌کنیم، می‌گوید: ۷۲ سال سن دارم، سی و چند سال است که نخل می‌بندم و این حرفه را از زمانی شروع کردم که نخل این محله تجدید و نو شد.

اژدرهای توق، نماد یزیدیان زمانه است. می‌گویند پارچه‌های اطراف آن، همان پوشش و لباس‌های اسرای کربلا است. سرپنجه و شیده را از موقعی که کوچه‌ها و حسینیه، دارای تیر چراغ برق و سیم‌ها شده است، برای جلوگیری از برخوردشان به آنها، از نصبشان بر روی نخل صرف‌نظر می‌کنیم.

حیدری در مورد نحوه بستن نخل محله خودشان اضافه می‌کند: «ما نخل را نه طناب پیچ می‌کنیم و نه چوب‌بست می‌زنیم؛ زیرا نخل ما کوچک است و محکم و هیچ نیازی به امور احتیاطی ندارد. آینه‌های آن را که چهارده عدد می‌باشد، بر سطح اصلی آن با قیت می‌بندیم. طرف دیگر آن را ابتدا سیاه‌پوش کرده و سپس سبر را در وسط می‌بندیم و دست آخر دشنه‌ها را یکی یکی، اطراف و دور آن می‌بندیم. دیوارهای جانبی نخل را نیز با پارچه سیاه می‌پوشانیم. (۱۵)

مرحوم جلال ضیغمیان، که از فرهنگیان و ادب‌دوستان یزدی و اهل محله شاه‌ابوالقاسم است، در خصوص نخل و نخل‌برداری و همچنین عناصر و اجزای مربوط به نخل‌آرایی چنین می‌گوید: «نخل به معنای تابوت و مخفه می‌باشد و از قدیم‌الایام یعنی از دوران آل‌بویه در ایران، که از دولت‌های شیعی مذهب بودند، در بزرگداشت مراسم عاشورا سعی بسیار می‌نمودند، رایج بود. در آن زمان، بر طبق روایت‌ها، چون بدن امام حسین علیه‌السلام دفن نشد و سه روز روی خاک ماند، شیعیان به منظور اعلام این نکته ما در کربلا بودیم و با مراسم خاصی بدن‌ها را دفن می‌کردیم، به ساختن نخل پرداختند و با تشریفات خاصی و به طور سمبلیک این مراسم را برگزار می‌کردند که بعدها برای رساندن مفاهیم بیشتر، دارای تزئینات خاصی شد. (۱۶)

بر اساس مشاهدات نگارنده، دو طرف نخل به

علمداری نیز حضور داشته که علمدار، علمی با پارچه‌های مخصوص و مرتبط با اقوام مختلف شرکت‌کننده در جنگ، در دست داشت و مهم‌ترین وظیفه او برپا داشتن آن در طول مدت جنگ بوده، در رویارویی سیدالشهدا علیه‌السلام با یزید بن معاویه علمدار ایشان حضرت ابوالفضل علیه‌السلام بوده‌اند.

حاج خلیل می‌افزاید: علمی که بر روی نخل نصب می‌شود و به «شده» معروف است، به این مفهوم است که پرچم پیروزی نهضت حسین علیه‌السلام هنوز که هنوز است بر پا و استوار می‌باشد. (۱۴)

هاشم‌علی حیدری نیز، که از نخل‌بندان محل کوچه بیوک یزد می‌باشد، در مورد بستن نخل محله، چنین می‌گوید: «۷۸ سال سن دارم و ۵۵ سال است که به بستن نخل این محله مشغولم؛ نخل به معنای تابوت سیدالشهداء و نخل‌گردانی، تابوت‌گردانی آن حضرت است. آینه‌های نخل یادآور بازار شام است که در موقع عبور اسرای کربلا از آن، آینه‌بندان کرده بودند؛ سبر به منزله قامت علی‌اکبر سیدالشهداء علیه‌السلام و دشنه‌های اطراف آن، همان تیر و نیزه‌های نشسته بر پیکر شهدای کربلا می‌باشد. در مورد سرپنجه باید بگویم: به علت شباهت آن به دست و انگشتان، در گویش محلی به این نام معروف شده است، ولی در حقیقت نوعی توق است که نمونه بارز و مشخص آن در انبار حضرتی حرم معصومه علیه‌السلام در شهر قم وجود دارد. و به توق ابوالفضل علیه‌السلام معروف است، شکل کلی آن شبیه گلابی است که بر بالای آن چند زبانه وجود دارد و در دو طرف سطح گلابی شکل، دو سر ازدها وجود دارد که نماد مردم خون‌ریز کوفه می‌باشد. شده که دور تا دور آن پارچه رنگارنگ می‌آویزند و بر بالای نخل استوار می‌گردد، مرگ جوانان را گوشزد می‌کند و اژدرهای اطراف آن نیز مانند

صورت قلب است که یک طرف آن را آینه‌بندان می‌کنند. از این جهت که دل انسان مانند آینه‌ای است که نور خدا در آن تجلی می‌کند و این یک مسئله عرفانی است. ما می‌بینیم که حتی در شعر عرفای ما مثل مولوی این مسئله صریحاً ذکر شده است:

آینه بینی که چون غماز نیست

چون که زنگار از رخسار ممتاز نیست

به هر حال، قلب انسان آینه‌ای است که خدا در آن تجلی می‌کند و چون امام حسین علیه السلام مظهر خدا و نور خداست، یک طرف نخل را آینه‌بندان می‌کنند که نمودار قلب پاک امام حسین علیه السلام است. طرف دیگر نخل را یک سرو می‌بندند که مسئله سمبلیک دارد و نمودار بدن پاک امام حسین علیه السلام است و اطراف آن را مقداری دشنه می‌بندند که به تعداد زخم‌هایی است که طبق روایات بر بدن امام حسین علیه السلام وارد شده و نشان‌دهنده صدمه‌هایی است که بر بدن امام حسین علیه السلام خورده است. در حقیقت، یک نوع کار سمبلیکی است که انجام می‌شود و در برداشتن نخل هم یک فلسفه خاص دیگری وجود دارد و اینکه طرفی که آینه‌بندان است، به جلو حرکت می‌کند و طرف دشنه و سرو پشت سر است. این کار یک چیز را به دنیا اعلام می‌کند: «اگر ما با افرادی روبه‌رو شویم که با ما روراست باشند، ما هم قلبمان مانند آینه، صاف است و اگر بخواهند با ما بجنگند، ما آمادگی دفاعی داریم. همان‌طور که می‌بینیم شمشیرهایی که بسته شده، نمودار آمادگی دفاعی شیعیان در مقابل دشمنان می‌باشد.»

نگارنده مشاهده کرده است که در بالای نخل علامتی به نام «شده» است و این شده دارای مجموعه پرچم‌های گروه‌های جنگ‌کننده بوده است؛ یعنی به این صورت که سربازان قدیم مانند امروز که گروه، دسته، گروهان هست، هر گروه برای خود علامتی داشته که به آن پرچم می‌گفتند.

این پرچم‌ها به رنگ‌های مختلف بودند. یک پرچمدار، که در وسط یا در قلب لشکر می‌ایستاده، کلیه این علامت‌ها را روی چوبی و در دست می‌گرفته که نمودار دو چیز است: یکی اینکه چند گروه در حال جنگند و مشخصات گروه‌ها و دسته‌ها چیست. دوم اینکه، سربازان تا هنگامی که پرچم را بر پای می‌دیدند دست از جنگ نمی‌کشیدند و سعی دشمنان معمولاً بر این بود که این پرچم را که «لوا» به آن می‌گفتند، از صحنه بیرون کنند. ما می‌دانیم که در کربلا حضرت ابوالفضل علیه السلام علمدار صحنه کربلا بود و تا آخرین لحظه این پرچم را برپا داشت. ما امروز با گذاشتن این شده بر روی نخل اعلام می‌کنیم که برپادارنده پرچم خونین کربلا هستیم و نمی‌گذاریم که بر زمین بیافتد. در حقیقت، یک نوع اعلام آمادگی برای پیمودن خط‌مشی امام حسین علیه السلام است.»

آداب نخل‌گردانی

طبق مشاهدات نگارنده، روز عاشورا نخل سیاه‌پوش آذین بسته را بلند می‌کنند و با آداب خاصی می‌گردانند. در برخی مناطق ایران نخل را در حسینیه‌ها یا میدان‌های شهر و روستا و در برخی جاهای دیگر در گذرها و محله‌های شهر می‌گردانند. در حسینیه‌ها یا میدان‌ها نخل را چند بار با فاصله زمانی متفاوت و در هر بار، یک تا سه بار در طول و عرض حسینیه یا میدان، یا در گرداگرد حسینیه و میدان حرکت می‌دهند و می‌گردانند. در بیرون از حسینیه و میدان، نخل را همراه با دسته‌های سینه‌زن و زنجیرزن در گذرگاه‌های محله می‌برند، و گاهی به زیارتگاه یا امامزاده محله و یا به محل مجلس عزاداری و روضه‌خوانی، یا به در خانه روحانی و مجتهد بزرگ شهر و ده حمل می‌کنند. آقای موسوی، یکی از نخل‌سازان معروف می‌گوید: «برای بلند کردن نخل، مردانی جوان و تنومند و

حاجت‌مندان به نخل دخیل می‌بندند و نذورات و خیرات خود را به متولیان مخصوص نخل می‌دهند یا میان نخل‌گردانان و عزاداران حسینی پخش می‌کنند. در غروب عاشورا و پس از پایان آیین شام غربیان، نخل را به جایگاه خود در حسینیه یا میدان بازمی‌گردانند. در این هنگام، نخل‌بند یا بابا و متولی نخل، اشیاء و زیورهای نفیس و گران‌بهای نخل را باز می‌کند و در صندوقی می‌گذارد و به خانه خود می‌برد و تا محرم سال دیگر محفوظ نگه می‌دارد. پوشش سیاه نخل‌های درون حسینیه‌ها و تکیه‌ها را معمولاً پس از پایان مراسم عزاداری سالار شهیدان در آخر محرم، یا پس از برگزاری مراسم اربعین، چله‌امام‌ودر هفته آخر صفر وامی‌چینند.^(۱۷)

کارکردهای فرهنگی و اجتماعی نخل و نخل‌گردانی

در چارچوب فرهنگ سنتی مردم یزد، نخل‌هایی که متعلق به واحدهای اجتماعی محلات و شهرها بوده‌اند. علاوه بر جنبه‌های قومی، مذهبی آن، مظهري از تشخص اجتماعی و وحدت آیینی مردم یک شهر و جمعیت یک محله از شهر، در دوره معینی از زندگی اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رفته است. هنوز هم این ویژگی در جوامع مورد بحث کم‌وبیش وجود دارد. نخل هر شهر و یا محله، نماد و نشانه یکپارچگی آن جامعه است و رسم نبوده است که در میدان‌های کوچک محل، نخل دیگری بسازند، مگر اینکه آن شهر یا محله برای خود هویت مستقلی کسب کرده باشد.

نخل‌های محلات و شهرها، معمولاً در عمومی‌ترین مکان محله یعنی میدان‌ها یا حسینیه‌ها جای دارند و همواره در معرض دید و در ارتباط با آحاد مردم است. نخل‌ها مخصوصاً در گذشته، در یک روند همیاری‌های گوناگون مردم آبادی ساخته و آماده می‌شد. کمک‌های

قوی‌هیكل به زیر نخل می‌روند و دستگیره‌های چهار جانب آن را می‌گیرند و یا حسین‌گویان بلند می‌کنند. سرک دستگیره‌ها را روی بالشتک‌های پارچه‌ای، که بر سر شانه‌های خود قرار داده‌اند، می‌گذارند. شمار نخل‌کشان به بزرگی و سنگینی نخل بستگی دارد. نخل‌های بسیار بزرگ و سنگینی هستند که ده‌ها مرد تنومند و توانا هم به سختی می‌توانند آنها را بلند بکنند و بر فراز شانه‌های خود بکشند. در یزد و تفت، نخل‌های بزرگی وجود دارد که چند صد نفر مرد قوی باید آن را از زمین بردارند و بر دوش گیرند و حمل کنند. نخل را بی‌سرنشین یا با سرنشین بلند می‌کنند و می‌گردانند. در برخی جاها، یک مرد سیاه‌پوش روی چوب‌بست جبهه پیش روی نخل می‌نشیند و نخل‌کشان را در حمل نخل راهنمایی می‌کند. در جاهایی دیگر، یک یا دو نفر سیاه‌پوش در دو جبهه جلو و عقب نخل می‌نشینند و در تمام مسیر حرکت نخل، قرآن و چاووشی می‌خوانند و سنج می‌زنند. در برخی مناطق، سنج‌زنان همراه با علم‌کشان و بیرق‌داران دسته در پیش دسته نخل‌گردانان حرکت می‌کنند و سنج می‌نوازند و ناظم یا راهنمای نخل‌کشان نیز چند گام پیش‌تر از نخل حرکت می‌کند و راه‌گذر در مسیر تعیین شده و مرسوم را به آنها می‌نمایاند و حرکتشان را در حمل نخل تنظیم و هدایت می‌کند.

آقای موسوی، در ادامه می‌گوید: راهنما یا سردسته در گذرگاه‌هایی ویژه برای نوحه‌خوانی و استراحت یا تعویض نخل‌کشان به حاملان نخل فرمان ایست می‌دهد. نخل‌کشان در این ایستگاه‌ها، نخل را روی زمین یا چهارپایه‌های مخصوص می‌گذارند و به استراحت و شنیدن نوحه و نوشیدن آب و شربت قند و چای می‌پردازند. در این توقف‌گاه‌ها، گاهی گروهی تازه نفس، جای نخل‌کشان خسته و مانده را می‌گیرند، و

پاره‌ای از آبادی‌ها و محلات که نخل دارند این انبار وجود دارد. وسایل نخل‌بندی عمدتاً عبارتند از: آئینه‌ها، خنجرها، دشنه‌ها، پیاله زنگ‌ها، سپر و پوش‌های سبز و سیاه، علم‌ها و چیزهای دیگر. اما مردم همه‌ساله در آغاز ماه محرم از یک تکه ریسمن گرفته تا پارچه‌های الوان، چراغ‌ها، آئینه‌ها و دیگر زینت‌آلات را برای آذین‌بندی هرچه باشکوه‌تر نخل به میدان‌های محل تحویل می‌دادند.

در میدد هنوز آئینه‌های بسیاری در منازل یافت می‌شود که پشت آنها سوراخ شده یا حلقه‌ای در آن قرار دارد که نشانه سپردن آنها به مسئولان حسینی‌ها برای آذین‌بندی سالانه نخل است... البته در برخی موارد برای انجام این کارها موقوفاتی نیز وقف می‌گردید.

اکنون آذین‌بندی نخل در همه مکان‌ها انجام نمی‌شود و بعضاً نخل را در ماه محرم فقط سیاه‌پوش می‌کنند. اما در آبادی‌های میدد، هنوز هم آذین‌بندی سنتی نخل برقرار است. چنان‌که گفته شد، معمولاً نخل را برای حرکت و جابه‌جایی آماده می‌کنند و در باور مردم این حرکت نمادین تصویرگر تابوت حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) به جبرئیل ضایعه تاریخی تشییع نمودن پیکرهای پاک شهیدان کربلا است.

این حرکت معمولاً یا با گردشی به دور میدان صورت می‌گیرد که تعداد آن گردش ۱، ۲، ۵ یا ۷ بار یا حتی بیشتر است یا به صورت پیمودن یک مسیر است یا رفت و برگشت را در یک مسیر کوتاه شامل می‌شود. نخل‌های بزرگ، بخصوص اگر آذین‌بندی شده باشد، چندین تن وزن دارد و معمولاً برای بلند کردن آن نیروی عظیمی لازم است. برای مثال، نخل‌های میدان امیرچقماق یزد، میدان امام تفت، میدان مهریز، هریک به ده‌ها نفر نیروی زورمند نیاز دارد. نخل‌های بزرگ، میان ۱۵۰ تا ۲۰۰ تن «جاگیر»

مالی از محل نذر و نیازهای مردم فراهم می‌گردید و چوب‌های مورد نیاز آن را با همکاری مردم از مبدأ تا میدان آبادی می‌آوردند. در منطقه یزد چون غالباً نخل‌ها را در اندازه‌ای بزرگ می‌سازند، گاهی برای ساختن یک نخل، بیش از پنجاه درخت لازم است که فراهم کردن آن کار آسانی نیست. معمولاً این کار با هماهنگی و همیاری مردم محل یا آبادی انجام می‌گردید.

برای ساختن نخل حسینی امام تفت، در هشتاد سال پیش، مردم تنه‌های بزرگ درخت‌های مورد نیاز را از ده کیلومتری تفت، یعنی از روستای فراشاه (اسدایه) پیاده بر دوش‌های خود آورده‌اند. چوب‌های نخل میدان بفرویه در میدد را مردم از چهل کیلومتری آبادی، یعنی روستای «ارموده» عقدا، آورده‌اند. (۱۸)

نکته جالب اینکه در برخی موارد، زرتشتیان یزد نیز در ساختن نخل‌ها همیاری می‌کنند. استاد عباس مجاور، که تاکنون چندین نخل بزرگ برای آبادی‌های مختلف ساخته است، وی به نگارنده در این مورد گفت: وقتی که نخل آبادی «دره شیر» را می‌ساختم، یک نفر خیر زرتشتی مبلغ پنجاه هزار تومان به من داد و گفت که می‌خواهم در این کار خیر سهمی باشم. (۱۹)

تا سه دهه پیش، مراسم آذین‌بندی و آماده کردن نخل‌ها برای ایام عزاداری ماه محرم با یک فراخوان بسیج همگانی اهل محل یا آبادی، صورت می‌گرفت.

رسم سنتی این بود که وقتی می‌خواستند نخل‌ها را برای انجام مراسم محرم و عاشورای حسینی آماده کنند، چند روز پیش از فرا رسیدن آیین‌هایی برای گردآوری کمک‌های گوناگون از مردم انجام می‌شد. مردم هرچه برای نخل‌بندی و آرایش زیباتر آن لازم بود، فراهم می‌کردند. معمولاً در انبار حسینی‌ها هم تعداد زیادی لوازم نخل‌بندی از سال‌های پیش ذخیره شده بود و هنوز هم در

مناسک، نوعی بیان تقویت‌کننده این مراسم هستند. در واقع، یکی از کارکردهای «دین» حفظ نظم اجتماعی است. برگزاری مراسم و مناسک ماه محرم و از جمله نخل‌گردانی در یزد، به ترتیبی که گفته شد و با نظم و ترتیبی که در شهرها و محله‌های این استان انجام می‌شود، نمادی از وجود و ایجاد نظم در فعالیت‌ها و زندگی اجتماعی مردم یزد است.

۲. ایجاد همبستگی اجتماعی

از نظر دورکیم، عاطفه جمعی عمیق، بیشتر طی مناسک جمعی مثل اعیاد و مراسم ملی و مذهبی و... به وجود می‌آید. بدین ترتیب، موجبات افزایش و تحکیم انسجام اجتماعی را فراهم می‌کند. در مراسم نخل‌گردانی و حمل نخل، به ویژه حمل آن در مسیرهای سخت و صعب‌العبور این انسجام و همبستگی اجتماعی نمودی آشکارتر پیدا می‌کند.

۳. امنیت عاطفی و هویت

دین از طریق آیین‌ها و مراسم، امنیت عاطفی و هویت و نقطه اتکای ثابتی در بحبوحه ناسازگاری‌ها در آرا و عقاید برای انسان به بار می‌آورد. برگزاری مراسمی همچون نخل‌گردانی در یزد، این امنیت عاطفی و هویت را برای مردم این خطه ایجاد می‌کند.

۴. حیثیت اجتماعی

عاطفه جمعی ناشی از مناسک اجتماعی نوعی سرافرازی و غرور به وجود می‌آورد و کنشگران شرکت‌کننده در آن، منافع خود و دیگران را یکی دیده و خود را متعلق به جمع و جمع را از آن خود می‌دانند. در برگزارکنندگان مراسم ماه محرم در یزد و حمل‌کنندگان نخل یزد به خوبی و آشکارا این سرافرازی و غرور جمعی را می‌توان دید.

برای نخل‌برداران دارد که باید با پای برهنه آن را بر دوش، جابه‌جا کنند.

برای برداشتن نخل در آبادی‌های مختلف، تقسیم کار جالبی وجود دارد: در بعضی محلات این سنت هنوز به دقت انجام می‌شود. به گونه‌ای بلند کردن هر پایه نخل، مخصوص صنف، طایفه، یا اهل محل خاصی بوده و کسی حق سرپیچی از آن موازین را نداشته و معمولاً این حق موروثی بوده است. مثلاً در نصرآباد پیشکوه یزد، هنگام برداشتن نخل، هر پایه مخصوص صنف‌های نجار، آهنگر، قصاب، دباغ، سراج، میراب و کسان دیگر می‌بود و همچنین این رسم باقی است که هریک جایگاه ویژه‌ای دارند. در مید نیز چنین نظامی در نخل‌برداری آبادی‌ها وجود داشته است.

هنگام حرکت نخل، مردم مجاور، بخصوص زنان از پشت‌بام‌ها نقل و نبات و گلاب و دستمال‌های رنگارنگ ابریشمین و هدایای دیگر بر سر نخل و نخل‌برداران می‌افشانند. در تفت در این کار، برخی از اهالی زرتشتی محل نیز مشارکت می‌کنند. نکته ارزشمند اینجاست که همه ساله به هنگام نخل‌برداری تمام اهل آبادی علی‌رغم تضادهای گوناگونی که با هم دارند، یکپارچه و متحد برای برداشتن و حرکت دادن نخل هماهنگ و همزور می‌شوند. این یگانگی و همزوری شاید در هیچ حرکت دیگری دیده نمی‌شود. البته بلند کردن و حرکت دادن نخل، به سهم خود پیام توفیق و پیروزی همگان را در انجام یک کار دشوار به همراه دارد. معمولاً نخل‌برداری، با مراسم قربانی گاو و گوسفند همراه است.

کارکردهای اجتماعی نخل

۱. ایجاد نظم اجتماعی

برخی احساسات برای نظم اجتماعی ضرورت دارند و

۵. باورهای مردم در مورد نخل

«باورها» اساس مراسم و مناسک هستند. در واقع، مراسم و آیین‌های مختلف بر اساس باورداشت‌های مختلف انسان شکل می‌گیرد. در مورد مراسم، نخل‌گردانی و باور و اعتقاد کلی، که اساس این رسم را بنیان نهاده است، در مراسم نخل‌گردانی، رفتارهای مختلفی از مردم مشاهده می‌شود که هر یک از آن رفتارها بر اساس باور و اعتقادی صورت می‌گیرد. برخی از این باورها به قرار زیر است:

برخی اعتقاد دارند که اگر زن نازایی، هنگام حرکت نخل از زیر نخل عبور کند، صاحب فرزند می‌شود و حاجت وی برآورده می‌شود.

مردم باور دارند که اگر کودکی بیمار باشد، اگر هنگام حرکت نخل، وی را از روی نخل عبور دهند، شفا می‌یابد. عبور دادن کودک توسط کسی که بر نخل سوار است، انجام می‌گردد. البته امروزه، اکثر اهالی سعی می‌کنند کودکان خود را از روی نخل عبور دهند تا فرزند آنها همواره سالم باشد.

اگر در هنگام حرکت نخل در کوچه‌های تنگ و باریک، نخل به دیوار خانه‌ای برخورد نماید، عقیده دارند که اتفاق ناگوار و ناراحت‌کننده‌ای در آن خانه رخ می‌دهد. به همین دلیل، کسی که بر نخل سوار است باید سعی کند نخل با دیوار خانه‌ای برخورد نکند. در صورتی که نخل با دیوار خانه‌ای برخورد کند، صاحب خانه سعی می‌کند برای رفع بدشگونی آن گوسفندی قربانی کند.

زنان برای برآورده شدن حاجات خود اعتقاد دارند که در شب‌های تاسوعا و عاشورا تا صبح در کنار نخل در حسینیه چراغ نفتی روشن کنند.

نذرهای نخل

نذرهایی که برای نخل ادا می‌شود، بخشی از اعتقادات و

باورهای مردم را تشکیل می‌دهد که به دنبال آن مراسمی نیز برگزار می‌شود. نذرهای مختلفی را که برای نخل ادا می‌شود، می‌توان به دو گروه تقسیم کرد:

الف. نذرهایی که برای تزیین نخل به کار می‌رود عبارتند از:

انواع پارچه‌های قیمتی و ابریشمی قدیمی که در پوشاندن نخل به کار می‌رود.

انواع زیورهای نقره‌ای که به جلوی نخل می‌دوزند و آویزان می‌کنند.

اگر پسر جوانی فوت کرده باشد قبای دامادی وی را نذر نخل می‌کنند.

گاهی زنی که دارای فرزند نمی‌شود، لباس عروسی خود را نذر نخل می‌کند.

ب. نذرهایی که به شکل خوردنی و نوشیدنی در پای نخل به عزاداران داده می‌شود، عبارتند از:

انواع میوه‌های فصل؛ انواع حلواها؛ شربت‌های مختلف؛ نان و قند.

برخی قند را در پای نخل حل کرده به صورت شربت بین مردم پخش می‌کنند. برخی نیز کله قندها را به فردی که سوار نخل است می‌دهند تا وی آن را در پذیرایی از عزاداران استفاده کند. همچنین تعدادی آن را به بابای نخل و دیگر افراد محتاج می‌دهند. در مورد نذر نان نیز به این شکل عمل می‌شود.

بایدها و نبایدهایی در مورد نخلها

- در برگزاری هر آیین و رسمی، ما همواره با مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهایی رو به رو هستیم که به صورت عرف درآمده و به صورت قوانین غیررسمی، چارچوب رفتارهای افراد در برگزاری آن مراسم می‌باشد. شدت نظارت اجتماعی نیز بر این رفتارها متفاوت است. در این

نمایش‌های آیینی شبیه‌گردانی است. در حالی که اشاره به اقتدار و شکوه قدسی شهید دارد، رنگ سیاهی و تباهی مرگ را از هستی شهیدان می‌زداید و افق دید را به گستره زندگی سرمدی همراه با پیروزی آنها می‌گشاید. همچنین شوق و شور ستیزندگی و جانبازی را نیز در بستر احساس تشییع‌کنندگان دین‌دار معتقد برمی‌انگیزد و اندیشه و آرمان استقبال از شهادت را برای دست‌یابی به حیات ابدی، در ذهنیت جمعی آنان تقویت می‌کند.

تشییع تابوت‌های تمثیلی شهید، در سالروز شهادت شهیدان، از سویی حدیث قدرت خداوند را در تبیین فلسفه مرگ و تجدید حیات شهیدان دین، باز می‌نماید و از سویی دیگر، اسطوره باززایی و جاودانگی و پیروزی شهیدان را در تاریخ حیات استمرار می‌بخشد. افزون بر این، رسم نخل‌گردانی نوعی دگرگونی ذهنی، آرمانی در جمع مردم دین‌دار شرکت‌کننده در مراسم سوگ سرور و سالار شهیدان حضرت سیدالشهدا علیه السلام پدید می‌آورد. این دگرگونی جماعت مؤمن و معتقد به فلسفه شهادت را در پذیرش پدیده مقدس و مبارک شهادت و زنده و پایدار نگه داشتن شور و تب شهادت‌خواهی کمک می‌کند و ارزش و اعتبار مفهوم شهادت را در ذهن آنان استعلا می‌بخشد و پیوند یگانگی و همبستگی مردم را با فرهنگ مذهبی نیاکان و شهیدان تاریخ استوار می‌سازد. این چنین رویارویی که در یک زمینه و متن اعتقادی و مذهبی صورت می‌گیرد، جانمایه حماسی دارد و دارای توان نهفته (بالقوه) ماندگار شدن است. بنابراین، می‌تواند در ژرف‌ترین لایه‌های فرهنگی، با باورهای مردم درآمیزد، ماندگار شود و در پهنه رواج سنت‌ها گسترش یابد. اما برای بروز و کنش آشکار این توان نهفته، یک عامل دیگر هم لازم است. طرفی که ظرفیت و گنجایش پذیرش این محتوا را داشته باشد، و این همان بن و منشأ دوم مراسم

قسمت، به بایدها و نبایدهایی که در برگزاری مراسم نخل‌گردانی مورد توجه است اشاره‌ای خواهیم داشت.

- پیش از نخل‌گردانی، نخل باید تزیین شود. در تزیین نخل فقط بابای نخل حق دارد که با نذورات مردم نخل را بیاراید. اگر بابای نخل در آن زمان حضور نداشته باشد، یکی از افراد معتمد و هم طایفه او می‌تواند نخل را تزیین کند. در ضمن در تزیین نخل، افراد معتمد و همسر وی می‌توانند کمک کنند.

- در روز تاسوعا نخل را با پارچه سبز می‌پوشانند. ولی در روز عاشورا چون روز قتل است، پارچه روی نخل باید سیاه شود.

- نخل هر محله باید مسیرهای مشخصی را طی کند. این مسیرها نیز در حوزه جغرافیایی هریک از محله‌ها قرار دارد. در روز عاشورا مسیرهای نخل طوری است که در یکی از کوچه‌های روستا با هم روبه‌رو می‌شوند. در روز تاسوعا نخل نباید بر زمین گذاشته شود.

نتیجه‌گیری

تا آنجا که به شعائر مربوط به محرم می‌شود، هر مراسم عزاداری می‌تواند پس زمینه واقعه کربلا باشد و شخص را به یاد شهادت امام حسین علیه السلام بیندازد. مرگ بی‌تردید همیشه همراه انسان است و مقصدی است که باید به آن رهسپار شد. ولی در لحظات خاصی از تاریخ، حوادثی رخ می‌دهد که در همیشه تاریخ جاودانند و به صورت یک سنت ماندگار درآمده است. و در همه نسل‌ها تداعی و تکرار می‌شود.

فاجعه شهادت امام حسین علیه السلام و شهادت کربلا از حوادث ماندگار تاریخ است. عمق فاجعه به حدی است که هرگز از اذهان فراموش نمی‌شود.

نخل‌گردانی صورت تمثیلی تابوت شهادت در

پی‌نوشت‌ها

- ۱- علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، ص ۳۹۵-۳۹۶.
 - ۲- همان، ص ۳۹۶-۳۹۸.
 - ۳- علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، ص ۳۹۸.
 - ۴- همان، ص ۳۹۹.
 - ۵- همان.
 - ۶- زلیخا نظری، نخل‌گردانی در روستای ابیانه، ص ۸۸-۹۰.
 - ۷- همان، ص ۹۰-۹۵.
 - ۸- سیداحمد برآبادی و همکاران، مردم‌شناسی مراسم ماه عزاداری در بیرجند، ص ۱۱۷-۱۱۹.
 - ۹- همان، ص ۱۱۹-۱۲۱.
 - ۱۰- مصاحبه با یکی از سازندگان نخل.
 - ۱۱- مصاحبه با یکی از سازندگان نخل.
 - ۱۲- زلیخا نظری، نخل‌گردانی در روستای ابیانه، (جزوه سازمان میراث فرهنگی)، ص ۱۰.
 - ۱۳- مصاحبه نگارنده با فرد مزبور.
 - ۱۴- مصاحبه نگارنده با فرد مزبور.
 - ۱۵- مصاحبه نگارنده با فرد مزبور.
 - ۱۶- مصاحبه نگارنده با فرد مزبور.
 - ۱۷- مصاحبه نگارنده با فرد مزبور.
 - ۱۸- مصاحبه با یکی از سازندگان نخل (سید محمد موسوی).
 - ۱۹- مصاحبه نگارنده با فرد مزبور.
- منابع**
- برآبادی، سیداحمد و همکاران، مردم‌شناسی مراسم ماه عزاداری در بیرجند، تهران، مرکز نشر تحقیقات قلم آشنا، ۱۳۸۱.
 - دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا، ۱۳۴۹.
 - نظری، زلیخا، نخل‌گردانی در روستای ابیانه، تهران، پژوهشکده مردم‌شناسی، ۱۳۸۳.

سوگواری ماه محرم است. این ظرف، فرهنگ سرزمین اصلی اسلام و سرزمین‌های غربی دنیای اسلام نبود. آن فرهنگ‌ها این خصوصیت را نداشتند فرهنگ ایرانی به لحاظ پیشینه و زمینه‌های خاص آیینی که داشت، و در فضای شرایط خاص آن روزگار، این رخداد را پذیرا شد. چنین بود که در صیقل زمینه‌های عاطفی، انسانی و آیینی است که هنوز زنده و جاری است، رخداد بزرگ کربلا چنان بازتابی یافت که جهانی شد، و همه زمان، و ماندگار و دیرپا.

مصاحبه‌شوندگان

- هاشم‌علی حیدری، ۷۸ ساله، ساکن یزد، نخل‌بند.
- استاد عباس مجاور، ۷۰ ساله، ساکن یزد، نخل‌ساز.
- اصغر حلاج‌زاده، ۷۲ ساله، ساکن یزد، نخل‌بند.
- جواد ضیغمیان، ۶۹ ساله، فرهنگی اهل ذوق و ادب.
- حاج خلیل خجسته، ۸۰ ساله، ساکن یزد، آینه‌بند.
- حبیب‌الله آیت‌اللهی، ۶۷ ساله، ساکن یزد، استاد دانشگاه.
- محمدعلی زارع، ۳۵ ساله، ساکن یزد، نخل‌گردان.
- حسین دهقان، ۴۷ ساله، ساکن مهریز، نخل‌گردان.
- علی‌اکبر کارگر، ۴۱ ساله، ساکن مهریز، نخل‌گردان.
- محمد رجایی، ۸۵ ساله، ساکن تفت، نخل‌ساز.
- سیدمحمد موسوی، ۴۴ ساله، ساکن تفت، نخل‌ساز.
- اکبر موسوی خرمی، ۶۱ ساله، ساکن تفت، نخل‌ساز.